

*Jacek Poniedziałek**

REGIONALIZM NA WARMII I MAZURACH

Celem tego artykułu jest ukazanie instytucjonalnego wymiaru regionalizmu na Warmii i Mazurach. Z regionu po 1945 r. wyemigrowała większość etnicznych Warmiaków i Mazurów, pomimo tego inteligencja rodzimego pochodzenia organizowała instytucje, których działalność można nazwać „starym regionalizmem”. Mimo ograniczeń nakładanych przez peerełowski socjalistyczny nacjonalizm starano się zachować i propagować regionalną kulturę. Przełom roku 1989 przyniósł pojawienie się instytucji, które dążyły do budowania nowej regionalnej kultury i tożsamości. Chodziło o stworzenie syntezy kultur i tożsamości wszystkich grup zamieszkujących Warmię i Mazury. Nowy typ działalności można zasadnie określić mianem „nowego regionalizmu”.

Słowa kluczowe: region, regionalizm, neoregionalizm, Warmia i Mazury, kultura regionalna

Warmia i Mazury to region, który posiada znaczne walory przyrodnicze i krajobrazowe. Któż nie słyszał o białobłękitnej toni Wielkich Jezior Mazurskich czy ukrytych pośród morenowych wzgórz Warmii biskupich zamkach zbudowanych z czerwonej cegły? Jest to region młody w sensie społecznym i kulturowym. Jeszcze siedemdziesiąt lat temu były to niemieckie Prusy Wschodnie, zamieszkałe w większości przez Niemców i niemieckojęzycznych lub polskojęzycznych Warmiaków lub Mazurów. Mieszkańcy tych stron z wydatną pomocą władz wykształcili swoistą tożsamość regionalną zwaną wschodniopruskością, o czym pisał w swojej znakomitej książce Robert Traba (2007). Rok 1945 przyniósł zasadnicze zmiany (w wyniku jałtańskich ustaleń Polsce przypadły południowe powiaty wschodniopruskiej prowincji). Wschodniopruski regionalizm zniknął wraz z modyfikacją linii granicznych. Wschodnioprusacy uciekli przed frontem, wyjechali, zostali wysiedleni przez nowe władze bądź wyemigrowali do Niemiec w poszukiwaniu ojczyzny ideologicznej i lepszych zarobków. Prusy Wschodnie stały się polską Warmią i Mazurami, a Wschodnioprusaków zastąpili przesiedleni ze swoich małych ojczyzn Kresowianie, Kurpie przybywający do regionu w poszukiwaniu lepszego losu, polscy osadnicy z zadaniem polonizacji prowincji, a także wysiedleni z Rzeszowszczyzny Ukraińcy i Łemkowie. Przez lata władze PRL-u poddawały nowych mieszkańców polonizująco-centralistycznej indoktrynacji, starając się zatrzeć wszelkie różnice pomiędzy nowymi mieszkańcami i wymazać ze społecznej pamięci niemiecką przeszłość regionu. Jednak także wówczas na Warmii i Mazurach próbowano, wbrew licznym przeciwnościom,

* Katedra Socjologii, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, ul. Szrajbera 11, 10-007 Olsztyn; e-mail: jacek.poniedzialek@wp.pl.

tworzyć ruch regionalny, który mógłby odtwarzać i chronić resztki oryginalnej miejscowej kultury. Po roku 1989 zniknął peerelowski etniczny socjalizm, a kolejne pokolenia mieszkańców Warmii i Mazur zżyły się z regionem, tworząc mozaikową zbiorowość. Po upadku realnego socjalizmu, jako swego rodzaju reakcja na zapotrzebowanie na regionalną tożsamość, pojawiły się instytucje, które za zadanie postawiły sobie budowę nowego warmińsko-mazurskiego regionalizmu. W niniejszym szkicu skrótowo przedstawiam instytucjonalny wymiar regionalizmu na Warmii i Mazurach po roku 1945, wyróżniając przy tym dwa okresy – lata 1945–1989 i dwudziestolecie po upadku komunizmu. Nieco więcej uwagi poświęcam instytucjom działającym po 1989 roku, gdyż pozostają one aktywne do dziś i decydują o kształcie regionalistycznego dyskursu na Warmii i Mazurach. Należy podkreślić, że prezentuję jedynie najważniejsze, moim zdaniem, dla powojennego regionalizmu na Warmii i Mazurach instytucje, choć zdaję sobie sprawę, że nie wyczerpuję w ten sposób tematu. Charakteryzuję zresztą tylko najistotniejsze pola aktywności uwzględnionych podmiotów, które najlepiej wpisują się w przyjętą definicję regionalizmu.

Regionalizm

Regionalizm jest ruchem społecznym, opartym na regionalnej kulturze, historii, a także na „[...] konkretnych potrzebach i aspiracjach mieszkańców” (Jałowiecki, Szczepański, Gorzelak 2007, s. 209–210). Wiąże się z poszukiwaniem przez zbiorowość terytorialną wewnątrz jakiegoś państwa własnej tożsamości, która może być warunkowana różnorodnymi czynnikami, np. religijnymi, etnicznymi, ekonomicznymi czy kulturalnymi (Śliwa 2002, s. 205). Tak rozumiany regionalizm przejawia się przede wszystkim w poczuciu odrębności, pozytywnej ocenie lokalnego systemu wartości, podtrzymywaniu miejscowej kultury, domaganiu się równych praw i poszanowania swojego wyróżnionego statusu, a często również w dążeniach do zwiększenia regionalnej samorządności, postulatach autonomii czy separatyzmie (Jałowiecki 2000). Szersza definicja określa regionalizmem ruchy społeczne, które dążą do „[...] zwiększenia samodzielności swego regionu, jak również ruchy kulturalne walczące o umocnienie jego kulturowej tożsamości. W tak rozumianym regionalizmie mieszczą się bardzo różne ugrupowania: zarówno lokalne inicjatywy obywatelskie, rozwijające regionalną samorządność, gospodarkę i kulturę, jak i separatystyczne (a nieraz i terrorystyczne) ruchy nacjonalistyczne zwarcie zamieszkujących mniejszości narodowych, a zwłaszcza małych narodów” (Olmaniuk 1998, s. 295).

Współcześnie przyjmuje się, że regionalizm należy podzielić na „stary” i „nowy”. W starym regionalizmie nacisk kładziono na kulturę determinowaną przez czynniki o charakterze obiektywnym. Dlatego szczególnie dbano o folklor, dialekt bądź gwara, a także cechy, które pozwalały łatwo identyfikować region w jakiejś większej całości, najczęściej wewnątrz państwa narodowego (Keating 1985). W nowym regionalizmie nieco inaczej konstruuje się ideologię i praktykę działania. Wychodzi się z założenia, że „[...] wraz ze zmianą roli państwa czy

zmniejszaniem się jego funkcji można mówić o relatywnie samodzielnym podejmowaniu decyzji, którym sprzyjają odmienne cechy kulturowe, nie tyle występujące w postaci folkloru, ile w postaci odmiennych cech mentalnych determinujących na przykład podejmowanie działań gospodarczych” (Bałdys, Geisler 2008, s. 101). Warto wspomnieć, że nowy regionalizm, zwany niekiedy neoregionalizmem, cechuje się kulturalizmem, czyli intencjonalnym i świadomym tworzeniem tożsamości (Appadurai 2005, s. 27).

Regionalizm reglamentowany: lata 1945–1989

Mimo dominującej w PRL-u polityki centralizmu i etnicznego komunizmu¹ na Warmii i Mazurach powstawały instytucje, które usiłowały chronić i propagować regionalną historię i dziedzictwo kulturowe. W swej działalności musiały jednak uwzględniać obowiązującą wówczas ideologię jednorodnego etnicznie „socjalistycznego narodu polskiego”. Do roku 1989 partyjni decydenci ingerowali niemalże we wszystkie dziedziny życia publicznego i kulturalnego. Instytucje regionalne także musiały spełniać oczekiwania komunistycznej władzy, która – jak wiadomo – była jedynym oficjalnym „[...] źródłem idei, wartości czy interpretacji tradycji”, a także budowała „[...] wspólną tożsamość Polaków, narzucała jeden typ tożsamości światopoglądowej. Polityka państwa stanowiła zaprzeczenie obywatelskiej kultury politycznej, niszczyła tożsamość regionalną i lokalną”. Homogeniczność kulturowa i etniczna oraz brak „[...] regionalizmów postrzegane były przez władzę jako przejaw monolityczności, spójności i siły państwa” (Giedrojć 2006, s. 373–374). Władza centralna nie ukrywała zresztą instrumentalnego traktowania instytucji działających w szeroko rozumianym ruchu regionalnym. Trzeba dodać, że kontrolowane i koncesjonowane instytucje regionalne mogły powstawać bądź wznawiać działalność dopiero po odwilży październikowej w 1956 r. Miały one służyć realizacji zamierzeń władzy, czyli „pogłębianiu sojuszu robotniczo-chłopskiego” i jednoczeniu narodu wokół PZPR. W środowisku regionalistów dopiero w latach osiemdziesiątych zaczęły się pojawiać głosy krytyczne wobec takiej polityki (Gładysz 1998, s. 51–53).

Co ciekawe, komuniści zwalczali regionalizmy, a jednocześnie głosili potrzebę rozwoju kultury i oświaty regionalnej. Niekiedy władze zakładały lub wspierały instytucje kulturalne, jednakże w rzeczywistości nie „[...] przywiązywano większej wagi do rozwoju regionalnej kultury i nauki, ochrony zabytków” (Makowski 2006, s. 75). Dobrym przykładem takiego podejścia są właśnie Warmia i Mazury, a ściślej rzecz ujmując, województwo olsztyńskie. Prowadzono tam na pozór imponującą „[...] działalność instytucji kulturalno-oświatowych, ale tylko tych formalnych, tj. szkół, bibliotek, czytelni, domów kultury”, lecz „[...] brak było

¹ Władze forsowały polonocentryczny centralizm, a wszelkie silne regionalizmy traktowały z wielką nieufnością. W analizach ruchów regionalnych we wczesnych latach istnienia PRL-u należy uwzględnić ówczesną sytuację geopolityczną, konieczność integracji państwa w nowych granicach i powszechną praktykę budowy państw narodowych, która polegała na zlagodzeniu bądź eliminacji etnicznych i regionalnych odrębności.

wyraźnie niesformalizowanych form kultury; powstała pewna luka, która była oczywistym wynikiem przemilczania przeszłości i tradycji tych ziem”. Polityka władz powodowała, że w wielu quasi-regionalistycznych instytucjach „[...] podważano ciągłość tradycji na tych terenach, nie mówiono o tym, nie pisano, było to sprzeczne z oficjalną ówczesną ideologią” (Kosmala 2001, s. 234).

Pomimo niesprzyjających okoliczności na Warmii i Mazurach w okresie PRL-u istniało wiele instytucji, których działalność miała związek z szeroko pojętym regionalizmem. Jedną z pierwszych i najważniejszych był Instytut Mazurski, który powstał w 1943 r., a w 1945 r. otrzymał siedzibę w Olsztynie. Emilia Sukertowa-Biedrawina, pierwsza szefowa Instytutu, opisała powstanie instytucji w następujący sposób: „[...] aktyw mazurski, któremu udało się przetrwać okupację w Generalnej Guberni (wszyscy pod przybranymi nazwiskami) pojawił się w Olsztynie w liczbie 40 pionierów w dniu 30 marca i z narażeniem życia objął placówki” (Sukertowa-Biedrawina 1950, s. 88). Nowy podmiot miał na celu „[...] podejmowanie i popieranie prac badawczych w zakresie stosunków kulturalnych, społecznych, historyczno-politycznych, gospodarczych i geograficznych Pojezierza Mazurskiego oraz popularyzowanie wiedzy o Pojezierzu Mazurskim” (Chłosta-Zielonka 2010, s. 26). Instytut zajmował się działalnością naukową, przede wszystkim badaniami historycznymi Warmii i Mazur, pomocą ludności autochtonicznej, a także edukacją (prowadził Mazurski Uniwersytet Ludowy w Rudziskach i Ludowy Uniwersytet Warmiński w Morągu). Oprócz tego upowszechniał informacje dotyczące historii i kultury (np. folkloru), prowadząc działalność wydawniczą. Publikował m.in. tradycyjne kalendarze dla Warmiaków i Mazurów (Chłosta 1997, s. 7).

Podobny do Instytutu Mazurskiego zakres działania miało utworzone 31 stycznia 1946 r. Warmińskie Towarzystwo Naukowe. Stawiało ono sobie za cel integrację środowiska naukowego w Olsztynie i całym województwie (Jasiński 2000, s. 23). Jesienią 1945 r. w Olsztynie powołano do życia Muzeum Mazurskie, które miało gromadzić „[...] dokumenty obrazujące przyznane nam tereny pod kątem przeszłości bałtyckiej i słowiańskiej tego regionu za pomocą zbiorów prehistorycznych, etnograficznych oraz sztuki i kultury” (Rutowska 2000, s. 194). W magazynach muzeum zebrano liczne eksponaty z ponemieckich kolekcji w Bartoszycach, Nidzicy, Kętrzynie, Giżycku i Królewcu. W roku 1946 otworzono dział ludowy, który miał ukazywać „odwieczną” polskość regionu. Wymownym przykładem sposobu prezentacji przeszłości zgodnego z oficjalną interpretacją była ekspozycja z lutego 1948 r. zatytułowana *Sztuka ludowa Warmii i Mazur*, w której pokazano „wysięk artystyczny ludu mazursko-warmińskiego”. Do roku 1949 „[...] na terenie Warmii i Mazur powstały jeszcze muzea: krajoznawcze w Kętrzynie, etnograficzne w Szczytnie oraz Mikołaja Kopernika we Fromborku” (Rutowska 2000, s. 194).

Niezwykle ważną rolę w regionie odgrywało założone w 1956 r. Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Pojezierze”. Po reformie administracyjnej kraju z 1975 r. działało na terenie czterech nowych województw: olsztyńskiego, elbląskiego, ciechanowskiego i toruńskiego. W 1980 r. miało 17 oddziałów, a należało do niego

1226 członków zwyczajnych, 60 wspierających i 10 honorowych (Gładysz 1998, s. 52). W deklaracji ideowej organizacji Andrzej Wakar stwierdził, że celem instytucji było „[...] krzewienie w społeczeństwie Warmii i Mazur miłości do regionu, który stał się tego społeczeństwa ojcowizną. [...] Niezbędne jest przy tym stworzenie dalszych więzi łączących różne grupy tu zamieszkałych – Warmiaków, Mazurów oraz przybyszy z Wileńszczyzny, z Podlasia i z Mazowsza. A więc integracja ludności” (Chłosta-Zielonka 2010, s. 159). Stowarzyszenie propagowało regionalną kulturę, w tym kulturę ludową Warmiaków i Mazurów, a także organizowało sesje naukowe i odczyty na temat szeroko pojętego regionalizmu. Ponadto „Pojezierze” do 1991 r. opublikowało 735 książek, zawierających zarówno literaturę piękną, jak i opracowania naukowe oraz popularnonaukowe (Chłosta-Zielonka 2010, s. 159). Ponadto wydawało ilustrowane pismo *Panorama Północy* i przejęty w 1958 r. periodyk *Warmia i Mazury*. Związana ze Stowarzyszeniem olsztyńska oficyna wydawnicza wydawała książki poświęcone historii i kulturze regionu, m.in. serię Biografie, w której starano się „[...] wskazywać na wzorce osobowe ludzi oddanych sprawie zachowania polskości na Warmii i Mazurach, ale też przedstawić niezwykle życie, okupione wieloma wyrzeczeniami, prawdziwą służbą ojczyźnie” (Chłosta 1997, s. 77). W innych seriach wydawniczych, takich jak Monografie Miast i Powiatów, Pamiętniki i Wspomnienia, Literatura Warmii i Mazur w Dawnych Wiekach oraz Monografie Miast Warmii i Mazur, również popularyzowano tematykę regionalną.

W 1956 r. powstało Warmińsko-Mazurskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, które stawiało sobie za cel ochronę i popularyzację dziedzictwa kulturowego, a także zabieganie o interesy ludności autochtonicznej. Organizacja napotykała liczne utrudnienia ze strony władz oraz samych Mazurów i Warmiaków, którzy nie chcieli angażować się w „antypaństwową działalność”. Autochtoni bali się, że zaangażowanie w działalność towarzystwa może być przyczyną odmowy zgody na wyjazd do Niemiec. Po kilku latach organizacja została rozwiązana. Długo nie powstawały inicjatywy instytucjonalne, w których brałaby udział większa liczba autochtonów. Dopiero w czasie burzliwych przemian z lat 1980–1981 „[...] w nielicznym środowisku polskich Mazurów powołano w Olsztynie Mazurskie Zrzeszenie Kulturalne (MZK), którego celem była aktywizacja społeczności mazurskiej” (Sakson 2008, s. 285).

Należy wspomnieć również o Ośrodku Badań Naukowych (OBN) w Olsztynie, który powstał w 1963 r. dzięki staraniom działaczy Stowarzyszenia Społeczno-Kulturalnego „Pojezierze”. O znacznym zapotrzebowaniu elit regionalnych na instytucję badawczą i kulturalną świadczą słowa Wojciecha Wrzesińskiego, który w listopadzie 1960 r. pisał: „Wcześniej lub później musi chyba w Olsztynie dojść do reaktywowania, a właściwie stworzenia na zupełnie nowych podstawach Instytutu Warmińsko-Mazurskiego [...] o profilu nie tylko historycznym”. Statutowym zadaniem OBN było „[...] popieranie i organizowanie działalności naukowej w zakresie nauk humanistycznych i ekonomiczno-społecznych na obszarze Polski północno-wschodniej, ze szczególnym uwzględnieniem Warmii

i Mazur²². Ośrodek zajmował się działalnością naukową dotyczącą historii regionu, a także wspierał liczne badania socjologiczne i etnograficzne. W większości realizowanych badań nie odbiegano od obowiązującej ideologii, w której podkreślano „odwieczną polskość Warmii i Mazur”. W publikowanych pracach dominowała problematyka ludności polskiej, jej germanizacji i oporu przeciw wynaradawianiu. Badania etnograficzne i etnologiczne dotyczyły ludowej kultury polskich – jak podkreślano – Warmiaków i Mazurów. Wyniki badań publikowano w *Komunikatach Warmińsko-Mazurskich*, *Roczniku Olsztyńskim*, a także w *Wydarzeniach i Faktach*. Co istotne, poza działalnością polonocentryczną w OBN realizowano również inicjatywy regionalistyczne. Na przykład publikowano biografie osób związanych z Warmią i Mazurami, m.in. Marii Zientary-Malewskiej, Jana Lubomirskiego, Ernsta Wiecherta, Johana Gottfrieda Herdera i Feliksa Nowowiejskiego. Ogłaszano również monografie poświęcone regionalnej kulturze ludowej, np. *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia Mazurów i Warmiaków* czy *Kultura ludowa Mazurów i Warmiaków*.

Działalnością regionalistyczną zajmowała się też Sekcja Literatury Regionalnej Związku Literatów Polskich z siedzibą w Olsztynie, która dbała o obecność w beletrystyce ziem zachodnich i północnych Polski, w tym Warmii i Mazur. Zamierzano intensywnie zająć się propagowaniem i rozwojem literatury regionalistycznej (Gębik 1961). Regionalizm warmiński i mazurski traktowano jako integralną część polskości, jako jeden z jej wymiarów. Odrzucano zaś elementy regionalnej kultury, które mogłyby się kojarzyć z niemieckością. Oddział ZLP miał być „[...] nosicielem tradycji pisarzy ludowych, którzy w najcięższych warunkach szerzyli kult do mowy i kultury polskiej, [...] żywą kuźnią świadomości współczesnego Polaka”. Twórcy tej instytucji chcieli dać „[...] wyraz uznania dla ludu tutejszego i tych jego reprezentantów, którzy w latach trudnych i ciężkich walczyli o wielką sprawę” (Chłosta 1997, s. 22). Zatem działalność wydawnicza i literacka stanowiła niejako przedłużenie ówczesnej polityki (Brakoniec 1994). Oczywiście da się wskazać dość liczne wyjątki od tej reguły. Jan Chłosta wymienił kilku pisarzy, których twórczość nie należała do głównego nurtu literatury poświęconej Warmii i Mazurom: Erwina Kruka, Bohdana Dzitkę, Zbigniewa Nienackiego, Henryka Panasa czy Władysława Ogrodzińskiego (Chłosta 1997, s. 6).

Wspólnota Kulturowa „Borussia”

Upadek PRL-u i popieranej przez państwo ideologii, którą Timothy Snyder nazwał „etnicznym komunizmem” (Snyder 2006, s. 220), przyniósł diametralną zmianę sposobu postrzegania regionalizmu. Rok 1989 niewątpliwie dał nowy impuls do rozwoju ruchów i instytucji regionalnych w całym kraju, w tym na Warmii i Mazurach. Regionalizm przestał być traktowany jako działalność folklorystyczna, która ma prezentować jedną z etnograficznych odmian kultury polskiej. Zaczął

²² http://www.obn.olsztyn.pl.index1.php?id=o_nas/o_nas [dostęp: 31.10.2008].

służyć budowie nowej kultury regionalnej i tożsamości mieszkańców Warmii i Mazur, które miały czerpać nie tylko z ludowych kultur Warmiaków i Mazurów (z nieodłącznymi elementami niemieckiej kultury Prus Wschodnich), lecz także z zasobów kulturowych wszystkich mieszkańców regionu – Kresowian, Kurpiów i Ukraińców. Region uznano za laboratorium, w którym przeprowadza się syntezę kultur i tożsamości. W efekcie powstać miał nowy twór, dodatkowo wzbogacony o świadomość przynależności do szerszej i otwartej kultury europejskiej.

Na początku lat dziewięćdziesiątych w wielu warmińskich i mazurskich miejscowościach doszło do kulturowego ożywienia. Zauważalny wzrost indywidualnej i społecznej aktywności stanowił konsekwencję głębokiej potrzeby zakorzenienia, zwłaszcza wśród elit młodego pokolenia (Łukowski 2006, s. 52). W 1990 r. w Olsztynie powołano do życia Wspólnotę Kulturową „Borussia”. Do komitetu założycielskiego należeli m.in. intelektualiści, pisarze i naukowcy. Członków lokalnej elity połączyło przekonanie, że Warmia i Mazury jest ich wielokulturową regionalną ojczyzną. Do powstania „Borussii” najbardziej przyczynili się olsztyński pisarz i poeta Kazimierz Brakoniecki, a także historyk i kulturoznawca, pracownik naukowy Uniwersytetu Warszawskiego i Polskiej Akademii Nauk Robert Traba. Stowarzyszenie miało stanowić wyraz narastającej w środowisku młodych regionalnych elit chęci budowy tożsamości bez resentymentów i nienawiści (Kardach 2005, s. 159). Twórcom „Borussii” zależało na zapoczątkowaniu ruchu młodych i wchodzących w wiek średni ludzi, którzy urodzili się po wojnie i migracjach na Warmię i Mazury (Domagała 2000, s. 599–600).

„Borussia” wspiera „[...] rozwój świadomości kulturowej na podstawie wspólnej historii oraz poznawania współczesnych stosunków politycznych i narodowościowych regionu, przełamywanie wzajemnych stereotypów i uprzedzeń narodowych poprzez wykorzystywanie regionalnej specyfiki, kształtowanie tolerancji wobec «innych», «obcych», [...] wykorzystywanie regionalnej specyfiki historycznego obrazu kulturowego w budowaniu nowej, otwartej tożsamości regionalnej”³. Stowarzyszenie oparło swój program na dwóch filarach. Pierwszym z nich była idea Atlantydy Północy. Kazimierz Brakoniecki w 1997 r. stwierdził, że jest to: „[...] świadomość mieszkania na ziemiach, których przeszłość, dziedzictwo, krajobrazy, miasta nie były polskie (lub nie tylko polskie), że nasi rodzice – nierzadko przybyli ze wschodnich kresów – nie czuli się tu u siebie, że byli wydziedziczani, że musieli długo obłąskawiać swoje nowe miejsce w radykalnie zmienionych warunkach politycznych i społecznych. To my jako pierwsza generacja – stykając się z rodzinnymi mitami o utraconej Polsce, obcując z ponemieckimi rzeczami, budowlami, pejzażami, Niemcami, [...] Mazurami wreszcie – odkryliśmy własną Atlantyde Północy poza jakimikolwiek uroszczeniami ideologicznymi i narodowymi. A to dlatego, że już nie byliśmy tu obcy, że rzeczy przestały być obce, bo wsiąkło w krajobraz, w zabytki nasze polskie życie i pojawiła się naturalna, choć spóźniona, potrzeba zaakceptowania wie-

³ http://www.borussia.pl/strony/atlantyda_regionalizm/atlantyda_regionalizm.html [dostęp: 13.09.2008].

lokulturowości” (Brakoniecki 1997, s. 2). Za symboliczny moment powstania idei Atlantydy Północy uznaje się wystawę zorganizowaną przez „Borussię” w Olsztynie w 1993 r. Zaprezentowano na niej pięćset fotografii z lat 1864–1944, które przedstawiały Prusy Wschodnie. W dwujęzycznym katalogu wystawy Brakoniecki stwierdził, że nowy mieszkaniec regionu jest „[...] spadkobiercą krajobrazu, kultury i pamięci, tworząc wspólnotę żywych i umarłych Prusów, Niemców, Polaków, Warmiaków, Mazurów, Rosjan, Litwinów, Europejczyków. [...] spadkobiercą «Atlantydy Północy», czułym i krytycznym uczniem historii i krajobrazu”⁴. Wizja eksponowana przez środowisko „Borussii” często występuje we współczesnej warmińskiej i mazurskiej literaturze pięknej, w której pojawia się wątek regionalnej ojczyzny (Orłowski 2003).

Koncepcja Atlantydy Północy niemal organicznie wiąże się z drugim ideowym filarem działania stowarzyszenia, mianowicie z otwartym regionalizmem. Związani z „Borussią” aktywiści tworzą sieci powiązań międzygrupowych, nową wielokulturową wspólnotę regionalną, tożsamość regionalną i tożsamości lokalne na Warmii i Mazurach. Działają przy tym na rzecz samorządności, większej decentralizacji i regionalizacji państwa. Zdaniem Traby, działacze „Borussii” dążą do „[...] tworzenia nowego, otwartego społeczeństwa, między innymi poprzez dialog ze wszystkimi, którzy czują się z tą ziemią związani [...] bez kompleksu ciągłego udowadniania naszych polskich «odwiecznych i jedynych praw» do tej ziemi” (Traba 1993, s. 4). Otwarty regionalizm polega na budowie nowej tożsamości regionalnej – wielokulturowej, tolerancyjnej i nieprowadzącej do izolacji czy separatyzmu.

Propagowany przez środowisko związane z „Borussią” otwarty regionalizm uwzględnia skomplikowaną historię regionu. Zakłada również, że w przeszłości wszystkie historie, tradycje i tożsamości składać się będą na „otwartą tożsamość”. Projekt nowego regionalizmu wytwarza i propaguje tożsamość nie tylko w jej historycznej formie. Według działaczy stowarzyszenia: „Nasz otwarty regionalizm – odwołując się do dziedzictwa kulturowego miejsca, w którym mieszkamy, naszej prywatnej, małej ojczyzny – skierowany jest ku przyszłości. [...] Chcemy poprzez pełniejsze poznanie regionalnej przeszłości, współczesnych stosunków politycznych i narodowościowych, wartości kulturowych i cywilizacyjnych twórczo i krytycznie dążyć do budowania nowej wiedzy, nowej kultury i postaw życiowych opartych na umiłowaniu wolności i postaw demokratycznych”⁵. Koncentracja na przyszłości dowodzi, że wspierającym stowarzyszenie intelektualistom zależy na stworzeniu ram regionalnej tożsamości perspektywnej. Traba uznał, że nowa tożsamość regionalna zbudowana na przynależności do Atlantydy Północy i otwartym regionalizmie umożliwi stworzenie autentycznej relacji mieszkańców z Warmią i Mazurami. W wywiadzie udzielonym „Nowemu Państwu” postawił następującą tezę: „[...] odzyskiwanie tak zwanych Ziem

⁴ http://www.borussia.pl/strony/atlantyda_regionalizm/atlantyda_regionalizm.html [dostęp: 13.09.2008].

⁵ http://www.borussia.pl/strony/atlantyda_regionalizm/atlantyda_regionalizm.html [dostęp: 13.09.2008].

Odzyskanych nastąpiło dopiero teraz, kiedy możemy o nich mówić w oderwaniu od ideologii. Budować własną tożsamość na podstawie tego, co jest zastane, i tego, co przynieśliśmy z naszymi rodzicami” (Chmielewski 2004, s. 6). Osoby związane z „Borussią” twierdzą, że pochodzą z „[...] Warmii i Mazur, z byłych Prus Wschodnich, z ziemi, na której mieszkaly kiedyś plemiona pruskie, a później Niemcy, Polacy, Mazurzy, Warmiacy, Litwini, Ukraińcy”. Poznając przeszłość, tradycje i kultury wszystkich grup narodowych, etnicznych i regionalnych zamieszkujących region w różnych epokach, dążą do „[...] budowania nowej wiedzy, nowej kultury i postaw życiowych właśnie tu, na Warmii i Mazurach, to nasza ojczyzna. Świadomi jesteśmy jej przeszłości wielokulturowej i wielonarodowościowej; pragniemy być odpowiedzialni za jej przyszłość” (*Borussia* 1991, s. 108–109).

Wspólnota Kulturowa „Borussia” istnieje od ponad dwudziestu lat. W tym czasie jej członkami stali się również młodzi intelektualiści, artyści czy działacze regionalni, którzy weszli w dorosłość i ukończyli studia pod koniec lat dziewięćdziesiątych i później. Stowarzyszenie realizuje swoje cele przede wszystkim poprzez działalność wydawniczą. Od 1991 r. ukazuje się czasopismo *Borussia. Kultura. Historia. Literatura*, które od 2001 r. jest kwartalnikiem. Fragmenty swoich utworów publikują w nim twórcy związani z regionem, m.in. Kazimierz Brakoniecki, Tamara Bóldak-Janowska, Włodzimierz Kowalewski czy Mariusz Sieniewicz. Niektóre numery periodyku w całości poświęcane są literaturze pięknej inspirowanej Warmią i Mazurami (np. nr 35 z 2004 r.). Poczesne miejsce na łamach kwartalnika zajmują również prezentacje twórców związanych z regionem, np. część numeru 20/21 z 2000 r. poświęcono Ernstowi Wiechertowi. Dużo uwagi poświęca się krajobrazowi architektonicznemu i przyrodniczemu Warmii i Mazur. W serii publikacji „Czytanie krajobrazu” ukazują się wyniki badań nad stanem, znaczeniem i ochroną architektonicznej i przyrodniczej tkanki regionu⁶. Duży nacisk kładzie się także na lokalną historię (dział „Czytanie historii”). Niekiedy całe numery poświęcane są regionalnej tożsamości (nr 22 z 2000 r.) lub poszczególnym wsiom czy miastom (nr 29 z 2003 r. Olsztynowi).

Poza kwartalnikiem *Borussia* stowarzyszenie wydaje jeszcze kilkanaście książek rocznie, które w większości należą do nurtu regionalistycznego. Są to tomiki poezji, powieści, zbiory bajek i legend regionalnych, a także opracowania naukowe (historyczne, socjologiczne i antropologiczne), których autorzy zajmują się m.in. dziedzictwem architektonicznym i przyrodniczym regionu⁷.

⁶ Na przykład w numerze 39 z 2006 r. ukazały się prace: I. Liżewska, „Krajobraz po zmianach. O przestrzeni wyobrażonej i realnej”, s. 146–150; K.A. Worobiec, „Zmiany krajobrazu – próba opisu”, s. 151–162; B. Samojłowicz, „Ochrona krajobrazu kulturowego”, s. 163–166.

⁷ W serii Biblioteka „Borussii” ukazały się m.in. następujące książki: A. Bykowska-Salczyńska, 2004, *Baby Pruskie*; D. Śleszyńska, 2006, *Z Kresów na Warmię. Danuška wronami karmiona*; K. Brakoniecki, 2007, *Warmiński Budda*; G. Schiwy, 2007, *Wielki skarbiec mazurskich bajek, legend i podań*, tłum. D. Serafin; R. Traba, 2007, „*Wschodniopruskość*”. *Tożsamość regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*.

W cyklu wydawniczym Odkrywanie Światów opublikowano m.in.: H. Orłowski, 2000, *Warmia z oddali. Odpominania*; W. Leder; E. Wiechert, 2001, *Proste życie*, tłum. T. Ostojki;

„Borussia” stawia sobie za cel także „[...] przybliżenie bogactwa kulturowego i historii byłych Prus Wschodnich młodemu ludzemu, obecnym mieszkańcom Warmii i Mazur”⁸. W latach 1993–2007 przeprowadzono 130 dedykowanych młodzieży projektów w formie seminariów historycznych i socjologicznych, a także warsztatów i obozów tematycznych (m.in. teatralnych, ekologicznych, muzycznych i fotograficznych), w których wzięło udział ponad 3,6 tys. osób⁹. Organizowano również publiczne debaty na temat Warmii i Mazur, np. „Borussiańska dyskusja o nowych obliczach Warmii i Mazur” z 10 grudnia 2008 r. Poza tym wspierano badania naukowe realizowane w lecie 2005 r. przez zespół badaczy z „Borussii”, których efektem była monografia gminy Purda Wielka. Warto wspomnieć także o licznych konferencjach i seminariach naukowych dotyczących szeroko pojętego regionalizmu¹⁰.

Działacze „Borussii” mają świadomość, że region cierpi na niedostatek kapitału kulturowego i symbolicznego, więc musi powstać środowisko, które go wytworzy, a następnie ukształtuje nową tożsamość regionalną. Działacze stowarzyszenia pracują nad wykształceniem nowej regionalnej elity, która będzie posiadać wystarczające zasoby potrzebnego kapitału kulturowego. Tworzenie tożsamości polega na łączeniu elementów „[...] kultur różnych grup mieszkającej w ich regionie ludności. [...] łączą je ze sobą nawet wtedy, gdy wydają się zupełnie do siebie nie pasować” (Tomczak 2006, s. 46). Małgorzata Kardach zastanawiała się:

A. Kossert, 2002, *Mazurzy. Tradycja i codzienność*, tłum. E. Kaźmierczak; F. Skowronek, 2002, *Księga Mazur*, tłum. A. Jachimiak; R. von Thadden, 2004, *Pytania o Prusy. Historia państwa zawieszzonego*, tłum. A. Krzemińska, B. Nowacki.

W serii Świadczenia ogłoszono m.in. H.J. Bomelburg, R. Stobinger, R. Traba (red.), 2001, *Wypędzeni ze wschodu. Wspomnienia Polaków i Niemców*; H.J. Karp, R. Traba (red.), 2004, *Codziennosc zapamiętana. Warmia i Mazury we wspomnieniach*, tłum. J. Pawłowska.

Do cyklu Krajobrazy Pamięci: Miniatury „Borussii” włączono m.in.: K. Brakoniecki, 2003, *Prowincja człowieka. Obraz Warmii i Mazur w literaturze olsztyńskiej*; W. Darski, 2004, *Giżycko. Jeziora i lasy*; W. Lipscher, 2005, *Barczewo w Europie, czyli Ojczyznę człowieka jest drugi człowiek*.

Z kolei w serii Nowe Życie pod Starymi Dachami ukazały się m.in. I. Liżewska, W. Knercer, 2003, *Zachowane – ocalone? O krajobrazie kulturowym i sposobach jego kształtowania*; M. Barłoś, B. Zalewska, 2007, *Architektura w krajobrazie wiejskim Warmii i Mazur*.

⁸ www.borussia.pl/strony/mlodziez/mlodziez.html [dostęp: 4.10.2007].

⁹ Spośród wielu tego typu działań warto wymienić: 1) warsztaty fotograficzno-historyczne z sierpnia 2004 r., których uczestnicy fotografowali starą architekturę Kętrzyna i okolic, a także zdobywali wiedzę o przeszłości i teraźniejszości Mazur; 2) warsztaty dziennikarskie z września 2003 r. pod tytułem „Wielokulturowość na Warmii i Mazurach”, które odbyły się w Olsztynie i okolicach (Dajtki, Gietrzwałd i Barczewo); 3) obozy konserwatorskie lat 1994 i 1997 w Szkotowie i Lynie, podczas których młodzież pomagała w odnawianiu zabytków (cmentarze, kapliczki), a także brała udział w wykładach i spotkaniach poświęconych szeroko rozumianej regionalistyce; 4) warsztaty fotograficzno-historyczne z lipca 2007 r. we wsi Kłębowo nieopodal Lidzbarka Warmińskiego 5) „Międzynarodowy wolontariat w ochronie krajobrazu kulturowego na Warmii i Mazurach”; 6) program wolontariatu „Budowanie mostów w Europie”.

¹⁰ W latach 1991–2007 zorganizowano m.in. konferencje i seminaria: „Kraina dawnych Prusaków – historia i współczesność”, „Mazurzy. Społeczność pogranicza i jej losy”, „Spotkania warmińskie. Refleksje o przeszłości i pojednanie przez spotkanie” czy „Klimaty Warmii. Życie codzienne na Warmii”.

„Co pozostanie z borussiańskiej szkoły budowania nowej tożsamości społeczeństwa Warmii i Mazur urodzonych na tych ziemiach jako pierwsze i kolejne pokolenia powojenne? Nowe idee mazurskości, otwarty regionalizm, integracja między różnymi grupami etnicznymi zamieszkującymi ten region, nowa tożsamość – tak, ale niestety w ograniczonym zakresie” (Kardach 2005, s. 160). Według przywołanej autorki, „Borussia” wpływa głównie na regionalne elity i młode pokolenie, a więc oddziałuje na stosunkowo nieliczne grupy. Jednak moim zdaniem duży oddźwięk, który wywołuje działalność stowarzyszenia wśród części młodego pokolenia (licealiści, studenci, absolwenci warmińsko-mazurskich uczelni wyższych), świadczy, o tym, że plan stworzenia nowej elity regionalnej o zmiennej tożsamości, zakończył się sukcesem. Bardzo często twórcami, nosicielami i propagatorami tożsamości regionalnych, podobnie jak narodowych, etnicznych czy religijnych, są właśnie przedstawiciele elit.

Zasługi „Borussii” dla regionu są powszechnie doceniane, ale narodowo-katolickie środowiska często zarzucają działaczom stowarzyszenia kosmopolityzm i proniemieckość. Co ciekawe, z ideą otwartego regionalizmu i tworzenia nowej tożsamości regionalnej nie zgadzał się jeden z najwybitniejszych współczesnych pisarzy mazurskich – Erwin Kruk. Uznał on starania na rzecz stworzenia nowych Warmiaków i Mazurów za postmodernistyczny zamach na etnicznych Mazurów i Warmiaków, za próbę ich zastąpienia (Kruk 1995, s. 108).

„Wspólnota Mazurska”

Stowarzyszenie „Wspólnota Mazurska” zostało powołane do życia w Giżycku w 1992 r. Założyli je miejscowi intelektualiści: dziennikarz i pisarz Wojciech Darski, malarze Piotr Konstantynowicz i Janusz Pilecki, a także socjolog Wojciech Łukowski. Co interesujące, w niewielkim miasteczku, jakim jest Giżycko, deklarację członkowską wypełniło 100 osób, a ok. 80 aktywnie włączyło się w prace nowej organizacji. Łukowski stwierdził, że stworzono „Wspólnotę”, gdyż chciano „[...] podzielić się z innymi radością odkrywania naszej – a jakże – właśnie mazurskiej tożsamości. [...] czas [...] dojrzał ku temu, aby tym doświadczeniem podzielić się z innymi i być może niektórzy z nich przyłączą się do nas” (Łukowski 2003, s. 82). Jednakże głównym powodem założenia stowarzyszenia była potrzeba identyfikacji, nieznana w starych regionach Polski. Pomysłodawcy „Wspólnoty” zdawali sobie sprawę, że na Mazurach *de facto* nie mieszkają już prawie żadni etniczni Mazurzy, więc postanowili wśród napływowych osób wytworzyć „nową mazurskość”, która przypominała tożsamość regionalną w wersji wypracowywanej przez olsztyńską „Borussię”. Odrzucano polonizacyjną ideologię mitu Mazur jako Ziemi Odzyskanej i roszczenia etnicznych Mazurów do wyłączności na mazurskość (Łukowski 2006, s. 49). Łukowski stwierdził, że wszyscy mieszkańcy Mazur, bez względu na pochodzenie rodziców i dziadków, są Mazurami: „Kim jesteśmy na Warmii i Mazurach? [...] Oto my jesteśmy gospodarzami Mazur, oto one do nas bezwarunkowo przynależą, ze swoją przyrodą, ze swoim dziedzictwem kulturowym, ale również, co wydaje się niebagatelne, wła-

śnie z tym codziennym doświadczaniem Mazur, choćby przez pryzmat wspólnego podwórka, szkolnych przeżyć, problemów, które są tutaj do rozwiązania. [...] Mazurem jest każdy, kto identyfikuje się z Mazurami, kto dostrzega w tym krajobrazie swój własny świat, kto traktuje mazurskie dziedzictwo kulturowe, rozumiane jako całe uniwersum zdarzeń i zjawisk nie tylko bezpośrednio, ale i pośrednio związanych z tym regionem, jako własne”¹¹ (Łukowski 2003, s. 82). Mazury określone zostały mianem arkadii (Łukowski 2006, s. 52). Nowa mazurskość miała być pozanarodową otwartą identyfikacją regionalną. Warto zauważyć, że w stowarzyszeniu działali niemalże sami „nowi” Mazurzy. „Starzy” z reguły angażowali się w działalność stowarzyszeń ludności niemieckiej.

„Wspólnota Mazurska” zainaugurowała działalność w maju 1992 r. wystawą „Giżycko w starej fotografii”, która ukazywała przeszłość miasta na kilkudziesięciu fotogramach. Wystawę zorganizowano we współpracy z władzami Giżycka i ziomkostwem byłych niemieckich mieszkańców ziemi giżyckiej (Kreisgemeinschaft Lötzen) z siedzibą w Neumünster. Współdziałanie z Niemcami było wówczas na tyle intensywne, że przewodniczącemu ziomkostwa Erhardowi Kawlath w 2003 r. przyznano tytuł Honorowego Obywatela Giżycka. Z czasem więzy osłabły, ponieważ Niemcy wspierali głównie stowarzyszenia mniejszości niemieckiej i nie zależało im na współtworzeniu nowej mazurskości (Łukowski 2006, s. 57).

„Wspólnota Mazurska”, podobnie jak „Borussia”, prowadzi intensywną działalność wydawniczą. Od 1997 r. w ramach Archiwum Mazurskiego, o którym będzie jeszcze okazja wspomnieć, ukazuje się periodyk *Masovia*. Jego tytuł nawiązuje do wydawanego w Giżycku w latach 1895–1928 czasopisma *Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia*. W cyklicznej publikacji zamieszczone są materiały i artykuły w działach „Przeszłość” (problematyka historyczna) i „Teraźniejszość” (tematyka antropologiczna i socjologiczna). Książki zaś dotyczące Mazur ukazują się w serii *Moja Biblioteka Mazurska*¹². Ciekawą inicjatywą jest internetowy Antykwariat Mazurski, który oferuje czytelnikom wszystko, „[...] co związane jest z Mazurami i Warmią – dawnymi Prusami Wschodnimi, wcześniej Królewskimi i Książęcymi, a dzisiaj po prostu «naszymi» Prusami”¹³.

¹¹ Otwartą, niemalże woluntarystyczną definicję regionalnej tożsamości propagowało nie tylko środowisko „Borussii”, lecz także Ruch Autonomii Śląska, który przyjął, że Ślązakiem jest każdy, kto na Śląsku mieszka i z nim się identyfikuje, bez względu na pochodzenie narodowe, etniczne czy regionalne.

¹² W. Mierzwa, *O Bibliotece* [dostęp 8.11.2011: http://www.mojabibliotekamazurska.pl/o_bibliotece.html]. W serii ukazały się m.in. następujące książki: J.M. Łapo, 2006, *W cieniu Zamkowej Góry. Zbiór podań ludowych z Mazur Wschodnich*; R. Wolski (opr.), 2006, *Smak Mazur. Kuchnia dawnych Prus Wschodnich*; W. Mierzwa (red.), 2008, *Mazury. Słownik stronniczy*; M. Toeppen, 2008, *Wierzenia mazurskie*, tłum. E. Piltzówna.

¹³ W. Mierzwa, *Antykwariat Mazurski* [dostęp 8.11.2011: <http://www.mojabibliotekamazurska.pl/biblioteka/am/>].

Ze Wspólnotą związane jest Archiwum Mazurskie, które organizuje seminaria i konferencje naukowe poświęcone regionowi¹⁴. Stowarzyszenie realizuje także wiele innych przedsięwzięć, takich jak wystawy fotograficzne¹⁵, konkursy historyczne (konkurs na kronikę rodzinną i historię związaną z Mazurami z roku 1998, konkurs na wspomnienia z 1997 r. „Mój Giżycki ślad – pierwsze wrażenia, pierwsze radości, pierwsze troski”), obozy naukowe dla młodzieży czy akcje ochrony zabytków (np. porządkowanie starych cmentarzy w Srebrnej Górze i Szczybałach Giżyckich).

Aktywiści związani ze Wspólnotą początkowo wzbudzali nieufność, a nawet z trudem skrywaną niechęć. Na adres pocztowy organizacji przychodziły także anonimowe listy, których nadawcy posuwali się do żądania: „Niemcy won”. Stowarzyszenie, które miało w nazwie słowo „mazurska”, początkowo traktowano jako narzędzie realizowania niemieckich roszczeń (Łukowski 2003, s. 83). Z czasem jednak sytuacja się zmieniła – Wspólnota przestała być kojarzona z niemiecką mniejszością narodową, do której zresztą przynależność przestała budzić negatywne emocje. Mimo to próby budowy tożsamości regionalnej z wykorzystaniem idei „nowej mazurskości” wciąż poddawano surowej krytyce, powątpiewając w zasadność i skuteczność podejmowanych działań tożsamościotwórczych. Ewa Czackowska stwierdziła: „Ta tożsamość, w gruncie rzeczy bardzo nielicznej grupy «oświeconych» współczesnych mieszkańców Warmii i Mazur, jest bez wątpienia tożsamością, aspirującą do bycia tożsamością regionalną. [...] tylko nieliczni znajdują w niej potwierdzenie swoich aspiracji i pozostaje ona tak naprawdę jedynie tożsamością «ideologiczną», pewnym projektem, marzeniem intelektualistów. Jak się wydaje, komunikacja między wyznawcami tego projektu a współczesną społecznością mazurską jest bardzo nikła, być może wręcz żadna” (Czackowska 1995, s. 7). Z innych powodów nieprzychylnie stanowisko wobec Wspólnoty zajął Kruk, który zarzucił jej, że – podobnie jak „Borussia” – promując nową mazurskość, w zawoalowany sposób dąży do wymazania z pamięci „prawdziwych Mazurów”. Pisarz, notabene pochodzący z rodziny przedwojennych mazurskich chłopów, uznał, że Mazurami mogą być tylko „Mazury etniczni”, nie zaś przedstawiciele ludności napływowej, których roszczenia w tym zakresie nie znajdują żadnego uzasadnienia (Kruk 1995, s. 108).

Mimo krytyki Wspólnota stała się ważnym i aktywnym aktorem na regionalnej scenie. Oczywiście, giżyckie stowarzyszenie, podobnie jak „Borussia”, oddziaływało przede wszystkim na lokalne i regionalne elity. Jednak wydaje się, że nie jest to zjawisko typowe wyłącznie dla Warmii i Mazur, nigdzie bowiem w Polsce re-

¹⁴ We współpracy z Uniwersytetem Warszawskim (Wojciech Łukowski) i Uniwersytetem w Bielefeld (Ulrich Mai) zrealizowano również badania „Społeczne konstruowanie ojczyzny na Mazurach”. W czerwcu 1999 r. zorganizowano konferencję naukową „Postawy oraz wzajemne stosunki grup etnicznych i narodowościowych na Mazurach”, w maju 2000 r. konferencję „Mazurski tygiel – o zróżnicowaniu kulturowym i religijnym Mazur”, a w maju 2001 r. konferencję „Mazury skazane na peryferyjność?”.

¹⁵ W 1998 r. otworzono wystawę „Zabytki sakralne w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich”, w 1999 r. przygotowano prezentację fotografii Giżycka z lat czterdziestych i pięćdziesiątych, a w 2007 r. urządzono ekspozycję „Wilno–Mazury”.

konstrukcja regionalnych tradycji nie ma masowej skali. Działacze „Wspólnoty” wykorzystują „neotradycjonalizację”, rozumianą jako łączenie wybranych elementów różnych równoprawnych tradycji i kultur, żeby stawiać czoła aktualnym wyzwaniom, takim jak zaspokajanie „regionalnego i lokalnego głodu tożsamościowego”.

Inne instytucje regionalistyczne

Na Warmii i Mazurach funkcjonuje jeszcze wiele podmiotów, które uznać można za sprzyjające regionalizmowi. Niektóre z nich traktują działalność regionalistyczną jako główną rację swojego istnienia, dla innych stanowi ona jedynie uboczny obszar zainteresowania. Na pewno warto wspomnieć o Stowarzyszeniu „Dom Warmiński”, które powstało w 2004 r. w Olsztynie. Jednym z celów organizacji jest odtworzenie tożsamości regionalnej „[...] w oparciu o bogatą tradycję historyczną regionu i współczesne olbrzymie możliwości turystyczne [...]”¹⁶. „Dom Warmiński” prowadzi portal internetowy o tej samej nazwie, który popularyzuje historię, kulturę i tradycję Warmii. Znajduje się tam również forum, na którym dyskutowane są kwestie tożsamościowe. Wybrane tytuły wątków na forum to: *Tożsamość Warmii*, *Warmiomania*, *Warmińska tożsamość młodych*, *Czym dla Ciebie jest tożsamość regionalna?* Zarejestrowały się na nim 64 osoby moderujące, użytkownicy dokonali kilkuset wpisów i odnotowano ok. 300 tys. wyświetleń¹⁷. „Dom Warmiński” wspiera ochronę dziedzictwa architektonicznego i przyrodniczego Warmii. Prowadzi programy „Ratujmy warmińskie kapliczki” oraz „Wieś warmińska – architektura i krajobraz”, w ramach którego we współpracy z Katedrą Krajobrazu Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie przeprowadzono inwentaryzację krajobrazowo-architektoniczną 46 warmińskich wsi.

Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie przed rokiem 1989 skupiał się na działalności naukowej i popularyzacyjnej, która miała polonizacyjny i centralizujący charakter, ale po zmianie ustroju zaczął włączać się w dyskurs regionalistyczny. „Na początku lat dziewięćdziesiątych podjęto nowe, nieskrępowane dotychczasowymi ograniczeniami badania nad przemianami tego postmigracyjnego społeczeństwa oraz nad poszczególnymi grupami ludności w tym regionie. Z inicjatywy środowiska naukowego skupionego wokół Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie organizowane są od kilku lat sesje naukowe poświęcone tym zagadnieniom” (Murawska 2000, s. 11–12). Dodać należy, że OBN nadal wydaje liczne opracowania historyczne, etnograficzne oraz dotyczące dziedzictwa architektonicznego i przyrodniczego regionu. Przedmiotem edycji stają się także wspomnienia osób związanych z Warmią i Mazurami¹⁸. Godzi się również wspomnieć o olsztyńskim Stowarzyszeniu „Pruthenia” czy Stowarzyszeniu „Święta Warmia”.

¹⁶ <http://www.domwarminski.pl/> [dostęp: 12.10.2007].

¹⁷ http://www.domwarminski.pl/component/option,com_forum/Itemid,61/page,viewforum/f,6/sid,51eb1dd2056dc31d2ff15af123e9fcb1/ [dostęp: 7. 12.2007].

¹⁸ <http://www.obn.olsztyn.pl.index1.php?id=wydawnictwa> [dostęp: 7.11.2007].

Podsumowanie

Jak starałem się pokazać, w niesprzyjających warunkach społeczno-politycznych PRL-u, mimo masowych wyjazdów do Niemiec Warmiaków i Mazurów, cześć rodzimej inteligencji, przede wszystkim polskiej opcji narodowościowej, stworzyła liczne i prężnie działające instytucje, które określić można mianem regionalistycznych. Działaczom regionalnym w pierwszych powojennych dekadach zależało na zachowaniu oryginalnej miejscowej kultury, z której jednak wyłączano elementy niemieckie. Prowadzono w tym celu działalność wydawniczą, edukacyjną i literacką. Wskazane formy aktywności były charakterystyczne dla omówionego powyżej „starego regionalizmu”.

W zmienionych warunkach społecznych i politycznych po 1989 r. na Warmii i Mazurach intensywnie rozwijał się „nowy regionalizm”. Powstało wiele organizacji, fundacji i stowarzyszeń regionalistycznych, wśród których prym wiodą olsztyńska „Borussia” i giżycka Wspólnota Mazurska. Z instytucjami „starego regionalizmu” łączą je podobne metody działania (akcje edukacyjne, wydawnicze). Jednak różnią się od nich zarówno składem osobowym, jak i profilem ideowym. Działają w nich głównie potomkowie osób, które zamieszkały w regionie po roku 1945. Celem działań „nowych regionalistów” jest nie tyle zachowanie dziedzictwa regionalnej ludowej kultury, ile stworzenie jej od nowa z elementów z różnych elementów. Nowa kultura i nowa tożsamość mają być syntezą, która jednoczy wszystkich mieszkańców regionu, pozwalając im czuć się gospodarzami tej ziemi.

Literatura

- Appadurai A., 2005, *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, tłum. Z. Pucek, Kraków: Universitas.
- Bałdys P., Geisler R., 2008, „Śląski neotrybalizm – od konfliktu do nowoczesnego ruchu regionalnego. Ewolucja Ruchu Autonomii Śląska i jego ideologii”, w: A. Sakson (red.), *Ślązacy, Kaszubi, Mazurzy i Warmiacy – między polskością a niemieckością*, Poznań: Instytut Zachodni.
- Borussia*, 1991, nr 1.
- Brakoniecki K., 1994, „Ziemia obiecana czy kraina NOD? Obraz Warmii i Mazur w literaturze olsztyńskiej”, *Borussia*, nr 8.
- Brakoniecki K., 1997, „Wstęp”, *Borussia*, nr 14.
- Chłosta J., 1997, *Warmia i Mazury w literaturze polskiej i niemieckiej w latach 1945–1995*, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych.
- Chłosta-Zielonka J., 2010, *Życie literackie Warmii i Mazur w latach 1945–1989*, Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.
- Chmielewski W., 2004, „Robert Traba, Rozmowa”, *Nowe Państwo*, 11.05.
- Czackowska E., 1995, „Stowarzyszenie nowych Mazurów”, *Rzeczpospolita*, 6 czerwca.
- Domagała B., 2000, „Mniejszość niemiecka i Wspólnota Kulturowa «Borussia» wobec dziedzictwa kulturowego Warmii i Mazur”, w: Z. Mazur (red.), *Wspólne dziedzic-*

- two? *Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, Poznań: Instytut Zachodni.
- Gębik M., 1961, „Regionalizm stosowany”, *Słowo na Warmii i Mazurach*, nr 46.
- Giedrońc M., 2006, „Tożsamość regionalna mieszkańców Pomorza Zachodniego”, w: A. Sakson (red.), *Ziemie Zachodnie i Północne. 60 lat w granicach w granicach państwa polskiego*, Poznań: Instytut Zachodni.
- Gładysz A., 1998, „Regionalizm polski – dwa wieki w służbie narodu”, w: S. Bednarek (red.), *Czym jest regionalizm?*, Wrocław–Ciechanów: Rada Krajowa Regionalnych Towarzystw Kultury.
- Jałowiecki B., 2000, „Regionalizm”, w: Z. Bokszański (red.), *Encyklopedia socjologii*, t. 4, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Jałowiecki B., Szczepański S.M., Gorzelak G., 2007, *Rozwój lokalny i regionalny w perspektywie socjologicznej*, wyd. 2 zm., Tychy: Śląskie Wydawnictwa Naukowe Wyższej Szkoły Zarządzania i Nauk Społecznych im. ks. Emila Szramka.
- Jasiński J., 2000, „Polska wobec dziedzictwa historycznego Prus Wschodnich po 1945 r.”, w: Z. Mazur (red.), *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, Poznań: Instytut Zachodni.
- Kardach M., 2005, „Budowanie regionalnej tożsamości mieszkańców Warmii i Mazur”, *Przegląd Zachodni*, nr 3.
- Keating M., 1985, *State and regional nationalism. Territorial politics and the European state*, New York–London–Toronto–Tokyo: Harvester Wheatsheaf.
- Kosmala J., 2001, „Kultura Warmii i Mazur”, *Edukacja i Dialog*, nr 2.
- Kruk E., 1995, „Mazurzy”, *Przegląd Polityczny*, nr 29.
- Łukowski W., 2003, „Stowarzyszenie «Wspólnota Mazurska» (1991–2003) – szkic do portretu”, *Masovia*, t. 3.
- Łukowski W., 2006, „Lokalny i uniwersalny wymiar konstruowania ojczyzny. Przypadek stowarzyszenia «Wspólnota Mazurska»”, w: J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności. Różnorodność miejsc i czasu*, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Makowski A., 2006, „Ziemie Zachodnie i Północne w polityce gospodarczej Polski w latach 1945–1960”, w: A. Sakson (red.), *Ziemie Zachodnie i Północne. 60 lat w granicach w granicach państwa polskiego*, Poznań: Instytut Zachodni.
- Murawska H., 2000, *Przesiedleńcy z Kresów północno-wschodnich II Rzeczypospolitej w Olsztyńskim*, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego.
- Olmanik A.J., 1998, *Z regionalizmem w XXI wiek. Referat programowy na VI Kongres Regionalnych Towarzystw Kultury*, Wrocław: Silesia; Ciechanów: Krajowy Ośrodek Dokumentacji Regionalnych Towarzystw Kultury.
- Orłowski H., 2003, „Alfabet «Borussi»”, *Zdanie*, nr 1/2.
- Pytlakowski P., 1987, „Przypadki księdza O”, *Polityka*, nr 21.
- Rutowska M., 2000, „Elementy polityki wobec niemieckiej spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych (1945–1950)”, w: Z. Mazur (red.), *Wspólne dziedzictwo? Ze studiów nad stosunkiem do spuścizny kulturowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych*, Poznań: Instytut Zachodni.
- Sakson A., 2008, „Mazurzy – dylematy tożsamości”, w: A. Sakson (red.), *Ślązacy, Kaszubi, Mazurzy i Warmiacy – pomiędzy niemieckością a polskością*, Poznań: Instytut Zachodni.

- Snyder T., 2006, *Rekonstrukcja narodów. Polska, Ukraina, Litwa, Białoruś 1569–1999*, tłum. M. Pietrzak-Merta, Sejny: Fundacja Pogranicze.
- Sukertowa-Biedrawina E., 1950, „Muzeum w Olsztynie”, *Przegląd Zachodni*, nr 1/2.
- Śliwa P., 2002, „Tożsamości terytorialne w integrującej się Europie”, w: K. Bondyra, S. Lisiecki (red.), *Odmiany polskich tożsamości*, Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Tomczak M., 2006, „Obraz osadników w prasie i publicystyce polskiej”, w: A. Sakson (red.), *Ziemie Zachodnie i Północne. 60 lat w granicach w granicach państwa polskiego*, Poznań: Instytut Zachodni.
- Traba R., 1993, „«Regionalna» czy «narodowa»”, *Borussia*, nr 6.
- Traba R., 2007, „*Wschodniopruskość*”. *Tożsamość regionalna i narodowa w kulturze politycznej Niemiec*, Olsztyn: Stowarzyszenie Wspólnota Kulturowa „Borussia”.

REGIONALISM IN WARMIA AND MAZURIA

The aim of this article is to describe regionalism in the Warmia and Mazuria region. Although the majority of indigenous inhabitants emigrated from the region after 1945, some intellectuals who did not leave Poland established several organizations that focused on activities which may be described as ‘old regionalism’. Taking into account the political context, they tried to save the regional culture. After 1989 (the beginning of the transition period in Poland) new organizations were founded. Their members try to create a new type of regional culture and identity – a synthesis of cultures and identities of all cultural and ethnic groups living in Warmia and Mazuria. These new kinds of activities should be called ‘new regionalism’.

Key words: region, regionalism, neoregionalism, Warmia and Masuria, regional culture